

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (1871-1957)

Yazar, şair, tarihçi, edebiyat tarihçisi, müzeci, arşivci, biyograf.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, 1871 yılının Kasım ayında İstanbul Beyazıt'ta dünyaya gelmiştir. Babası Osmanlı'nın son sadrazamlarından Yusuf Kâmil Paşa'nın mühürdarlığını da yapan Seyyid Mehmed Emin Paşa, annesi Hamide Nergis Hanım'dır. Baba tarafından Yusuf Kâmil Paşa ile akrabalıkları bulunmaktadır. Bu akrabalığın dışında Mehmed Emin Paşa'yı gözetip himaye eden ve onun ilmi hayatına devam etmesinde en büyük pay sahiplerinden biri, yine Yusuf Kamil Paşa'dır. İbnülemin'in Ahmed Tevfik, Mehmet Selim ve İsmail Hakkı adlarında üç kardeşi daha vardır.

Kardeşi Ahmed Tevfik ile babasından ve devrin önemli âlimlerinden hususî ders alan İbnülemin, aynı zamanda **Mehmed Akif**'in babası İpek'li Tahir Efendi'den de ders almıştır. Bunların yanı sıra bir taraftan Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk'taki derslerine, diğer taraftan medrese ve cami derslerine devam etmiştir. Trabzonlu Hüsnü Efendi'den tefsir, hadis ve Farsça dersleri alan İbnülemin Bey, Fransızca'yı Leon Efendi'den öğrenmiştir. İbnülemin'in musikî ile de ciddi manada iştigal ettiği bilinmektedir. Bu iştigalini kendisi: "Eyyâm-ı sabâvetimden beri ibtilâ derecesinde sevdiğim şeylerden biri de musikidir. O sevgiye asla hâlel gelmiyor, bilâkis mütezâyiden devâm edip gidiyor" diyerek dile getirmiştir.

Bürokrasi hayatına çocuk denecek yaşta Bâbiâli dairelerinden Eyâlât-ı Mümtâze Kalemî'nde başlayan ve burada dokuz ay boyunca maaşsız çalışan İbnülemin, ömrü boyunca farklı kademelerde farklı görevlerle devlete hizmet etmiştir. Bâbiâli'de teşkil olunan Teftiş-i Islahat Komisyonu, Sadâret Mektubî Kalemî, **Şûrâ-yı Devlet**, Takvim-i Vekâyi Gazetesi Müdürlüğü ve Divan-ı Hümayun Beylikçiliği memuriyet hayatının geçtiği yerlerdendir. İbnülemin, Evkaf-ı İslamiye Müzesi, Âsâr-ı Atîka Müzesi (arkeoloji) gibi müzeler başta olmak üzere birçok müze ve vakfın kuruluşunda etkili olmuştur. Kuruluşunda büyük emeği olduğu İslam Eserleri Müzesi'nde 1927-1935 yılları arasında müdürlük yaptıktan sonra memuriyetten emekli olmuştur.

Matbuat hayatına küçük yaşlarda başladığını söyleyen İbnülemin'in "Ömr-i Beşer" başlıklı ilk yazısı *Tarik* gazetesinde yayımlanmıştır. Bundan sonra kesintisiz bir yazı hayatı olan üstadın *Tercümân-ı Hakikat*, *Resimli Gazete*, *Hazine-i Fünun*, *Beyanü'l-Hak*, *Asır*, *Mütalaa*, *Mir'at-ı Maarif* ve *Ceride-i Sufiyye* gibi gazete ve dergilerde yazılarının yayımlandığı görülmektedir. Batılı bir müsteşrik tarafından "Ölümlere hayat veren adam" olarak tanımlanan İbnülemin'in en önemli yanı biyografi yazarlığıdır. Birer abide hüviyetindeki *Son Asır Türk Şairleri*, *Son Sadrazamlar*, *Son Hattatlar* ve *Hoş Sada* gibi eserleriyle Osmanlı'nın son zamanları ile Cumhuriyet'in ilk yılları arasında adeta bir köprü kurmuştur. Hepsini birbirinden kıymetli bu eserlerin nasıl bir boşluğu doldurduğu bugün daha iyi anlaşılmaktadır.

İbnülemin denince akla gelen bir diğer önemli bahis, **Süleyman Nazif**'in "Dârülkemâl" dediği ve Sarı Konak olarak meşhur olan evindeki yapılan toplantılardır. Kendisinin sağlığında her Pazartesi mutat olarak kurulan sohbet ve meşk meclislerinin müdavimleri arasında devrin sanat, edebiyat, siyaset ve musiki erbabını görmek mümkündür. Ali Emîrî, Hersekli Ârif Hikmet, İsmail Saib Sencer, Mehmed Âkif, **Yahya Kemal**, Mükrimin Halil Yinanç, **Hasan Âli Yücel**, **Behçet Kemal Çağlar**, **İsmail Habip Sevük**, Ekrem Karadeniz, Alâeddin Yavaşca, **Hakkı Tarık Us**, Osman Nuri Ergin, Süheyl Ünver, Kazım İsmail Gürkan gibi farklı ilim ve sanat dallarında temayüz etmiş nice meşhur sima, Sarı Konak'taki sohbet ve musiki fasıllarına devam etmişlerdir.

Yapmış olduğu hizmetler karşılığı birçok taltife mazhar olan İbnülemin 24 Mayıs 1957'de ahirete irtihal etmiştir.

“Semere-i hayat, hayır ile yâd olunmaktır” diyen İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın kabri Merkez Efendi Kabristanı’ndadır. İbnülemin üzerine birçok beyit, tarih vb. söylene de bunlardan en meşhuru ve onun şahsiyetini en öz biçimde yansıtanı, ilk mısraını Yahya Kemal’in, ikincisini Süleyman Nazif’in söylediği beyittir:

Hezâr gıpta o devr-i kadîm efendisine

Ne kendi kimseye benzer ne kimse kendisine

Eserleri:

1. *Hulâsa-i Zirâat*: Önce makale olarak yayımlanan eser daha sonra kitap hâlinde basılmıştır. Eserde, ziraatın Türkiye’deki durumunun kalkınmaya olan etkisi üzerinde durulmuştur. 1307’de İstanbul’da basılmıştır.
2. *Ravzatü’l-Kemâl*: İbnülemin’in genç yaşta kaleme aldığı eserlerden olan *Ravzatü’l-Kemâl* birkaç makaleden mürekkeptir. 1308’de İstanbul’da basılmıştır.
3. *Ahlâk*: Küçük bir hacme sahip olan bu eser, İbnülemin’in *Tercüman-ı Hakikatve Mürüvvet* gazetelerine yazmış olduğu ahlak içerikli makalelerden müteşekkildir. 1308’de İstanbul’da basılmıştır.
4. *Eser-i Kâmil Paşa*: Yusuf Kâmil Paşa’nın terceme-i hâlini içeren eserde, Paşa’nın birtakım resmî evrakı da mevcuttur. Bunların yanı sıra özel birkaç mektupve Paşa’nın şiirlerinden örnekler bulunmaktadır. 1308’de İstanbul’da basılmıştır.
5. *Hulâsa-i Ticâret*: İbnüleminbu eserinde, *Hulâsa-i Ziraat* adlı eserindeki gayeyi güderek bu kez ticâretin ülkenin kalkınmasındaki rolü üzerinde yorumlar geliştirmiştir. Bu kitap, yazarın “Ticâret ve Erbâb-ı Ticâret” adlı makalesinin genişletilmiş hâlidir. 1309’da İstanbul’da basılmıştır.
6. *Menâfiu’s-savm*: Orucun faydalarını anlatan küçük bir risale boyutundaki eser, İbnülemin’in dinî hassasiyetlerini yansıması bakımından önem taşır. 1309’da İstanbul’da basılmıştır.
7. *Feyz-i Cevâd*: Eser, Sadrazam Ahmed Cevad Paşa’ya ithafen kaleme alınmıştır. 1894 yılında kaleme alınan eser, İbnülemin’in askerî tarihe olan vukufiyetini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Eserin İbnülemin tarafından Cevad Paşa’ya takdim edilmiş 206 sayfalık yazma nüshasının İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi’nde bulunduğu bilinmektedir.
8. *SabihTârihe Müstenid Hikâye*: 1895-1896 yılları arasında *Asırgazetesinde* yaklaşık 6 ay tefrika hâlinde yayımlanan bu eser, 1899 yılında kitap hâline getirilerek basılmıştır. Baskısı Selanik’te yapılan *Sabih*, ilk dönem tarihi hikâyelerinden olan Namık Kemal’in *Cezmi*’si ile benzer özellikler taşır. Bu eser sansür ve jurnal meseleleri nedeniyle yayımlandığı günlerde büyük dikkat çekmiştir.
9. *Bir Yetimin Sergüzeşti*: Yetim bir çocuğun akrabalarından gördüğü zulüm ve düştüğü yoksulluğu hikâye eden bu kitap da acıklı kurgusuyla dikkat çekicidir. Düştüğü yoksulluktan iyiliksever bir insanın yardımıyla kurtulan kahraman, hayatının geri kalanında mutlu bir şekilde devam eder. *Bir Yetimin Sergüzeşti*, 1896-1897 yıllarında tefrika hâlinde *Mütâlaa* dergisinde yayım imkânı bulmuştur.
10. *Rahşan*: Hayatlarını zengin olmak hayalleri üzerine kuran bir aileye mensup olan Rahşan adlı bir kızın, sevdiğinden (Mukbil) ayrılarak zorla zengin biriyle evlendirilmeye çalışılmasını konu alan bir romandır. Roman, o dönemin romanlarında görülen acıklı ve dramatik sahnelerle süslüdür. Roman, 1897-1898 yıllarında *Asır* gazetesinde tefrika hâlinde yayımlanmıştır.
11. *Kemâlü’l-Hikme*: İbnülemin’in Hersekli Ârif Hikmet Bey hakkında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde neşrettiği yazıların kitaplaştırılmış hâlidir. Bir risale boyutunda olan kitabın son bölümünde muhtelif şair, yazar ve devlet

adamlarının Ârif Hikmet hakkında düşüncelerini ifade ettikleri yazı ve şiirleri bulunmaktadır.

12. *Kâmilü'l-Kemâl*: Yusuf Kâmil Paşa'ya manevi borçlarını ifa etmek için yazılmış olan eser, Paşa'nın daha ziyade manevi yönlerine ışık tutmaktadır. Kitap, Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa hakkında o zamana kadar yazılmış tek monografik kitabı olarak anılmaktadır. İbnülemin'in Paşa'ya ait bilgileri topladığı bu eser, *OsmanlıDevrinde Son Sadrazamlar*'daki Yusuf Kâmil Paşa maddesine de temel teşkil etmiştir.
13. *Nûrû'l-Kemâl*: "Reji Komiseri" olarak tanınan Yusuf Paşazâde Nuri Bey'in hayatına dair monografik bir kaynaktır. Eserde Nuri Bey'in gündelik hayatından manzaralar sunulmaktadır. Eserin bir başka önemli tarafı da Yeni Osmanlılar Cemiyetimensubu olan Nuri Bey hakkında yazılmış "tek eser" olarak bilinmesidir. Bu eseri daha sonra Şemsettin Şeker, *Sadık Bir Muhalif Yeni Osmanlılar'dan Menapirzade Nuri Bey* adlı kitabı içerisinde yayımlamıştır.
14. *İzzü'l-Kemâl*: İbnülemin bu eserinde babası Mehmed Emin Paşa'nın kadim dostlarından olan Ferid Paşazâde Ahmed İzzeddin'in hayatını ve şahsiyetini ele almıştır. Eserin iki nüshasının İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (İbnülemin, nr. 3404, 3680) olduğu bilinmektedir.
15. *Kemâlü'l-İsmet*: Sultan Abdülhamid'in kitapçılarından olan devrin önemli biyograf ve müverrihlerinden Fındıklılı İsmet Efendi'nin terceme-i hâlini muhteva bir eserdir. İbnülemin'in bu eseri iki gün içerisinde tamamladığı söylenmektedir. 1328'de İstanbul'da basımı yapılmıştır.
16. *Kemâlü'l-Kıyâse fî Keşfi's-Siyâse*: Tamamı 503 sayfadan oluşan bu eser, siyaset ilmini konu alır. Kitapta doğulu ve batılı kaynaklardan yapılan alıntılar çokça yer tutmaktadır. Ömer Faruk Akün'e göre bu eser, *Feyz-i Cevâd*'in çok daha ileri götürülmüş ve geliştirilmiş bir şeklidir.
17. *Kâmil Paşa'nın Sadâreti ve Konak Meselesi*: Yusuf Kâmil Paşa'nın sadrazamlığı kabul edişi ve Fuad Paşa'nın Beyazıt'ta inşa ettirmekte olduğu konağın Maliye Nezareti'ne devredilişini irdeleyen bir eserdir. 1328'de İstanbul'da yayımlanmıştır. Erol Üyepazarcı bu eseri Latin harflerine aktararak *Müteferrika* dergisinde yayımlamıştır.
18. *Kemâlü's-Safvet*: "Beranje" adlı meşhur manzumenin sahibi şair Mustafa Safvet'in hayatı ve eserlerinin konu edildiği bir eserdir.
19. *Gelenbevî*: 17. yüzyılda hayat sürmüş olan İsmâil Gelenbevî matematik ve mantık üzerine çalışmalarıyla bilinir. Eser, bu ünlü âlimin terceme-i hâlini ihtiva eder. İbnülemin risale boyutundaki bu esere, Gelenbevî'nin torunlarından olan Hayrullah Efendi'den aldığı orijinal bilgileri de eklemiştir.
20. *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı ve Mukaddimesi*: Şeyhülislam Yahya Efendi'nin *Divan*'ının yazma nüshalarından birkaçının karşılaştırmalı olarak incelenmesi neticesinde ortaya çıkmış bir eserdir. Ayrıca Yahya Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Eser, 1334'te İstanbul'da yayımlanmıştır.
21. *Hersekli Ârif Hikmet Bey Divanı ve Mukaddimesi*: Yahya Divânı'nda olduğu gibi bu neşirde de önce biyografik bilgileri içeren bir mukaddime, sonrasında *Divan* metni yayımlanmıştır. Eser, 1334'te İstanbul'da yayımlanmıştır.
22. *Leskofçalı Galib Bey Divanı ve Mukaddimesi*: Diğer divan neşirleri gibi bu eser de ilk defa İbnülemin tarafından yayımlanmıştır. Mukaddime kısmında Leskofçalı Galib hakkında verilen biyografik bilgiler, bugün hâlâ muteberdir. 1335'te İstanbul'da yayımlanmıştır.
23. *Evkâf-ı Hümâyün Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*: Evkaf Nezareti'nin tarihi ve burada görev yapmış nazırların terceme-i hâlleri ele alınmıştır. Tarihçe kısmı Hüseyin Hüsameddin Yaşar, ahval-i teracim kısmı ise İbnülemin tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Nazif Öztürk tarafından yeni harflere aktararak

yayımlanmıştır.

24. *Menâkıb-ı Hünerverân[Mukaddimesi]*: Gelibolulu Mustafa Ali'nin hattatlarve kitap sanatçılarını topladığı bu eserin tenkitli metni İbnülemin tarafından hazırlanmıştır. İbnülemin eseri hazırlarken altı farklı nüshadan faydalanmış ve bu alanda ilk ciddi edisyon kritikli metin neşrine imza atmıştır. Bu eseri özgün kılan hususlardan bir diğeri de İbnülemin'in kaleminden çıkan mukaddime kısmıdır. 131 sayfa tutarındaki mukaddimedede, Gelibolulu Mustafa Ali hakkında yazılmış ilk derli toplu bilgilere ulaşmak mümkündür.
25. *Tuhfe-i Hattâtîn[Mukaddimesi]*: MüstakimzâdeSüleyman Efendi'nin çoğunluğu Osmanlı hattatlarından oluşan bir grubun hâl tercümelerini içeren bu eser de İbnülemin tarafından tenkitli olarak yayımlanmıştır. Ayrıca İbnülemin, Müstakimzâde'nin hayatına ve eserlerine dair geniş bir monografi kısmı eklemiştir. *Menâkıb-ı Hünerverân*'da olduğu gibi, bu eser de İbnülemin'in kendinden önceki birikime ne denli ehemmiyet verdiği gözler önüne sermektedir. *Tuhfe-i Hattâtîn*, Türkiye'de eski harflerle basılmış son kitap olarak bilinmektedir. 1928'de İstanbul'da basılmıştır.
26. *Türklerin Arap Harflerini Tanzim ve İhya Etmek Suretiyle İlme ve Medeniyete Hizmetleri*: Adından da anlaşılacağı üzere Arap harflerinin Türkler tarafından medeniyet dairesi içerisinde eritilip nasıl estetize edildiğinin anlatıldığı bir eserdir. Hat sanatının, büyük hattatların elinde ulaşmış olduğu merteye, bunlardan bazılarının zikredilmesiyle desteklenmiştir. Sadece 16 sayfadan müteşekkil olan eser, 1932 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.
27. *Son AsırTürk Şâirleri(Kemâlû's-Şuarâ)*: *Son Asır Türk Şâirleri*, yazarının esas koymak istediği ismiyle *Kemâlû's-Şuarâ*, *Fatin Tezkiresi*'ne zeyl olarak yazılmıştır. Eser ilk defa 1930-42 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmıştır. Daha sonra 1970-82 yılları arasında Dergâh Yayınlarının tıpkıbasım yaptığı görülmektedir. Son olarak Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı eseri beş cilt hâlinde yayımlamıştır. Tezkire, alfabetik düzene göre sıralanmıştır. Abdülhak Efendi'nin terceme-i hâli ile başlar, Zühdî'nin terceme-i hâli ile sonlanır. Şair biyografilerinin uzun olmasının yanında şiir örneklerinin de fazlaca olduğu görülmektedir. Nitekim eserin hacmi de bu bilgileri doğrulamaktadır.
28. *OsmanlıDevrindeSon Sadrazamlar (Kemâlû's-Sudûr)*: Ahmed Rifat Efendi'nin *Verdü'l-Hadâik* adlı eserine zeyl olarak yazılmıştır. Eser, Mehmed Emin Ali Paşa ile başlayıp Salih Hulusi Paşa'nın biyografisiyle biter. Toplamda 37 sadrazamın biyografisini içeren *Kemâlû's-Sudûr*'un ilk baskısı Maarif Vekâleti tarafından yapılmıştır. Kitap, 1913 ile 1920 yılları arasında tamamlanmıştır. İbnülemin birçoğunun hayatına doğrudan tanık olduğu sadrazamların biyografilerini yeni bilgi ve belgelerle zenginleştirmiştir. Böylelikle bu eser, bir başvuru kaynağı vasfını kazanmıştır. Osmanlı'nın son döneminde görev yapmış sadrazamların gerek şahsi gerek siyasi hayatları incelenmek istenirse ilk başvurulacak kaynaklardan biri bu eserdir. İbnülemin bu eserinde *Verdü'l-Hadâik*'te sathî olarak gördüğü Damad Mehmed Ali, Mustafa Nâilî, Mehmed Rüşdü gibi bazı sadrazamların biyografilerini genişleterek yeniden ele almıştır. Eserde Mehmed Emin Ali Paşa'nın ikinci sadaretinin başlangıcı olan 1855 ile sadaret makamının ilgası olan 1922 tarihleri arasında görev almış sadrazamların hayatlarına dair bilgilere ulaşmak mümkündür.
29. *Son Hattatlar(Kemâlû'l-Hattâtîn)*: *Son Hattatlar*, MüstakimzâdeSüleyman Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn*'ine zeyl olarak yazılmıştır. *Tuhfe-i Hattâtîn*'i 1928 yılında tenkitli olarak ele alan İbnülemin, bu eserin devamının getirilmesi gerektiğini düşünerek bu işe girişmiştir. Nitekim eldeki bilgiler *Tuhfe-i Hattâtîn*'den sonra hattatların hâl tercümelerini ele alan bir kaynağın olmadığını göstermektedir. Eserde, 11 tanesi kadın olmak üzere, toplam 329 hattatın biyografisine yer verilmiştir.

30. *Hoş Sadâ (Son Asır Türk Musikîşinasları)*: İbnülemin'in baskısını göremediği eserlerindedir. Ebu İshakzâde Esad Efendi'nin 1785 yılına kadar getirip bıraktığı *Atrabü'l-Âsâr* adlı eserinin devamı olarak düşünülmüştür. Ömrünün son demlerinde hayli yoğun bir yazma evresi geçiren İbnülemin, *Hoş Sadâ*'yı bitirme imkânı bulamamıştır. Bunun üzerine Hasan Ali Yücel'in teşviki ve Avni Aktuç'un gayretiyle eser tamamlanmıştır. Eserin baskısı 1958'de gerçekleştirilmiştir.

Ömer GÖK

KAYNAKÇA

AKÜN, Ömer Faruk, "İbnülemin Mahmud Kemâl İnal", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 21. Cilt, İstanbul 2000, s. 249-262.

GÜRLEK, Dursun, **İbnülemin Mahmud Kemal İnal Cumhûriyet Devrinde Bir Osmanlı Beyefendisi**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2017.

—, **İbnülemin Mahmud Kemal İnal Dârü'l-Kemâl ve Erbâb-ı Kemâl**, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

GÖVSA, İbrahim Alaettin, **Meşhur Adamlar: Hayatları Eserleri**, Haz. Sedat Simavi, 2. Cilt, İstanbul 1933-35.

Hüseyin Vassaf, **Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmud Kemal-Kemâlü'l-Kemâl**, Haz.: Fatih M. Şeker-İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1950.

—, **Hoş Sadâ (Son Asır Türk Musikîşinasları)**, Maarif Basımevi, İstanbul 1958.

—, **Son Asır Türk Şâirleri (Kemâlü'ş-Şuarâ Cilt I)**, Haz.: Müjgân Cunbur, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

—, **Son Asır Türk Şâirleri (Kemâlü'ş-Şuarâ Cilt V)**, Haz.: Ayşegül Celepoğlu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

OKAY, M. Orhan, **Silik Fotoğraflar Portreler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

ŞEKER, Fatih M., **Modernleşme Devrinde İlimiye: Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

ŞEN, Yasin, **İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'ın Divan Neşirleri ve Mukaddimeleri Üzerine Bir İnceleme**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

04/02/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ibnulemin-mahmud-kemal-inal-1871-1957/?pdf=4515> adresinden erişilmiştir